

УДК 373.2.091

Олена Ковшар

СИСТЕМНО-ЦІЛІСНИЙ ПІДХІД: ДЕТЕРМІНАНТА ПЕРЕДШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

В статті автор визначає особливість організації передшкільної освіти – зв'язуючого ланцюжка між дошкільною та початковою освітою – на основі системно-цілісного підходу. Автором надається аналіз поняття системи, виділяється із описаних видів систем педагогічна система, акцентується увага на системному та системно-цілісному підході в організації педагогічного процесу та приходиться до висновку значення системно-цілісного підходу в організації передшкільної освіти.

Ключові слова: *перед шкільна освіта, система, педагогічна система, методологія, принципи побудови системи, педагогічна система, системний підхід, системно-цілісний підхід.*

В статье автор определяет особенность организации предшкольного образования – связующей цепочки между дошкольным и начальным образованием – на основе системно-целостного подхода. Автором дается анализ понятия системы, выделяется из описанных видов систем педагогическая система, акцентируется внимание на системном и системно-целостном подходе в организации педагогического процесса и приходит к выводу о значении системно-целостного подхода в организации предшкольного образования.

Ключевые слова: *предшкольное образование, система, педагогическая система, методология, принципы построения системы, педагогическая система, системный подход, системно-целостный подход.*

In this article the authored fines the characteristics of before school education – called adhesion agent chain between school and primary education – on the basis of systematic and holistic approach. The author analyzes the concept available system of described species stands of educational system, focuses on the systematic and systemic and holistic approach to the organization of educational process and finds value system-holistic approaching the organization before school education.

Key words: *before school education system, educational system, methodology, principles of the system, educational system, a systematic approach, systematic and holistic approach.*

В системі освіти на сучасному етапі розвитку виділилися ланцюжок між дошкільною та початковою освітою – передшкільна освіта.

Розглядаємо передшкільну освіту, як засіб розвитку та підготовки

особистості до реалізації основних потреб педагогічної системи і потреб внутрішнього розвитку дитини, що співвідносяться з метою кожного освітнього рівня, зокрема, й метою освіти загалом. Результатами передшкільної освіти повинні бути сформовані життєво необхідні якості особистості, ключові компетентності, що визначатимуть у подальшому її системний, цілісний розвиток.

Мета дослідження – застосувати системно-цілісний підхід для аналізу такого системного явища, як «передшкільна освіта» представивши його організацію як системну цілісну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу для реалізації літичного переходу старшого дошкільника в позицію молодшого школяра в збереженні принципу безперервного розвитку.

О. Савченко зазначала, «тільки такий підхід може надати педагогічному процесу цілісний, послідовний і перспективний характер, тільки тоді початкові ступені освіти будуть діяти не ізольовано одне від одного, а в тісному взаємозв'язку, що дозволить школі організувати навчально-виховний процес з опорою на розвиток, отриманий в дошкільних закладах, а останнім орієнтуватись на наступну освітню роботу в школі, притім формування якостей, необхідних школяру, повинно здійснюватись не всупереч, а на основі розвитку тих якостей, які притаманні дошкільнику» [7, с. 5].

Аналізуючи роль системно-цілісного підходу в організації передшкільної освіти, зупинимось на понятті «система».

Система – це ціле, що складається зі з'єднаних частин, множини елементів, які знаходяться у співвідношеннях і зв'язках один з одним і утворюють визначену цілісність, тобто єдність певної структури. У цьому визначенні виділяється одна найбільш загальна та суттєва складова – цілісність системи, тобто єдність будь-яких об'єктів [4].

Учені (С. Гіль, С. Осінцева, І. Осадчий, Е. Юдін) виокремлюють такі найважливіші характеристики системи як інтегрального утворення: наявність мети функціонування системи; ієрархічність, багаторівневість побудови, за якої кожен елемент системи водночас має можливість також розглядатись як система, водночас сама система є компонентом іншої системи більш високого рівня; специфічність змісту кожної підсистеми, який зумовлений конкретними спеціальними завданнями; наявність прямих та зворотних зв'язків між її підсистемами, за допомогою яких здійснюється взаємообмін інформацією у межах усієї системи; зумовленість функціонування системи дією її окремих елементів та структурою; доцільність взаємодії системи із середовищем, в якому вона функціонує і проявляє свою цілісність [10].

Методологія визначає низку системних принципів:

- багатокомпонентність об'єкта, що називається системою;
- цілісність системи, тобто принципова поєднаність властивостей

системи до механічної суми властивостей усіх її елементів, а також не виокремлення з властивостей складових системи властивостей цілого;

– взаємна залежність кожного елемента від іншого, а також залежність властивостей цих елементів в системі від їх розташування у системі в цілому, функцій та інших параметрів усередині цілого;

– залежність поведінки системи від поведінки її окремих елементів, їх властивостей та структури;

– залежність системи від чинників середовища, під впливом яких система виявляє і може змінювати властивості. Тут, власне, сама система є головним, активним боком взаємодії;

– ієрархія системи, тобто кожна ланка системи, з одного боку, являє собою більш обмежену структурну систему, а з іншого – є частиною (компонентом) більш широкої системи;

– множинність підходів до вивчення кожної системи через принципову складність їх структури і властивостей [3].

Педагогічні системи належать до соціальних систем. Це відкриті системи, оскільки між ними і зовнішнім світом відбувається постійний обмін інформацією. Будь-яка педагогічна система (дошкільний навчальний заклад, ЗОШ, ВНЗ; освіта, зміст освіти і т. ін.) є складною, оскільки включає в себе розмаїття підсистем (наприклад, освіта – дошкільна, початкова, неповна середня, середня, вища і т. ін.) і водночас сама входить як підсистема до системи чи підсистеми вищого порядку (національна система освіти України). Отже, система – відношення елементів, які знаходяться в певних зв'язках один з одним і утворюють певну єдність [9, с. 610].

Зазначимо, що педагогічні явища та процеси (у зв'язку зі складним, імовірнісним і багатофакторним характером перебігу, а також через тісний взаємозв'язок усіх елементів) за всіма параметрами відповідають поняттю «система». При цьому більшість науковців, які розглядають питання використання системного підходу в педагогічних дослідженнях (В. Андреев, В. Беспалько, Б. Гершунський, Т. Ільїна, А. Киверялг та ін.), визначають педагогічну систему як цілісну єдність, утворену множиною взаємопов'язаних елементів з метою цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість.

Характеристику педагогічних систем подає В. Якунін. Учений зазначає, що всі педагогічні системи є відкритими, динамічними, оскільки вони функціонують в умовах постійного змінювання різних чинників зовнішнього оточення, зміни внутрішніх станів системи, що спричиняють ці чинники. Так, у будь-якій педагогічній системі в галузі освіти освітній процес відбувається в умовах постійних змін цілей і змісту навчання залежно від соціокультурних умов, розвитку громадянського суспільства і освітньої політики держави, постійного поновлення наукової інформації, на підставі якої формується зміст освіти, вдосконалюються форми і методи навчання, постійно поновлюється контингент тих, кого навчають, і тих,

хто навчає [11, с. 7–10].

За словами В. Якуніна, педагогічні системи – реальні (за походженням), соціальні (за субстанціональною ознакою), складні (за рівнем складності), відкриті (за характером взаємодії із зовнішнім середовищем), динамічні (за ознакою змінності), вірогідні (за способом детермінації), цілеспрямовані (за наявністю цілей), самоуправляючі (за ознакою управління) [10].

Зазначимо, що переважна більшість педагогічних досліджень ґрунтується на системному підході їх організації і проведення.

Системний підхід – напрям методології наукового пізнання, спрямований на дослідження об'єктів як систем. Це точна ідентифікація явища в більш великій системі – розкриття механізмів цілісності складного в єдиному теоретичному конструкті.

Системний підхід як методологічний принцип розкрито в роботах філософів (О. Авер'янов, В. Афанасьєв, В. Блауберг, М. Каган, О. Уємов, А. Цофнас, Г. Югай, Б. Юдін та ін.), психологів (І. Бех, Б. Ломов, С. Клепко, Ю. Калягін, В. Семиченко, В. Якунін та ін.), педагогів (Ю. Бабанський, В. Беспалько, Т. Ільїна, Р. Інне, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, В. Садовський, Л. Спірін, М. Фрумкін та ін.).

За системним підходом, специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями елементів, які її складають, а пов'язана передусім з характером взаємодії між елементами. Тому на перший план виходить завдання пізнання характеру і механізму цих зв'язків і відношень, зокрема відношень людини і суспільства, людей всередині певного співтовариства. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Отже, в педагогіці системний підхід спрямований насамперед на розв'язання цілісності педагогічних явищ, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину.

На думку В. Бондаря, цілісність можна назвати системою, якщо знання упорядковані в таких аспектах:

- з яких компонентів та елементів вони складаються (морфологічність);
- які функції у цілісному процесі кожний з них виконує (функціональність);
- в які закономірні зв'язки вони вступають в умовах їх функціонування як цілісності (структурність);
- як вони змінилися за своєю сутністю від часу їх первинного опису дотепер (генетичність) [2, с. 18].

Як зазначалось вище, тлумачення поняття системний підхід об'єднує поняття цілісність. Цілісність – інтегрованість, самодостатність, автономність. Цілісність – узагальнена характеристика об'єктів, що мають складну внутрішню структуру (особистість, суспільство), ґрунтується на

виявленні внутрішньої детермінації їх властивостей як цілого.

Цілісний підхід забезпечує цілісність об'єкта, тобто неможливість зведення цілого до простої суми частин.

Цілісний розвиток людини – гуманістичний ідеал виховання, що стверджує цілісність людської природи.

Філософи (О. Авер'янов, В. Афанасьєв, В. Тюхтін та ін.) розуміють цілісність як систему, що є сукупністю об'єктів, взаємодія яких викликає виникнення нових інтегративних якостей, що не притаманні окремим її компонентам. «Пізнання світу як світу цілісного, – зазначено в програмі реформування освіти, розробленій ЮНЕСКО, – стає одночасно інтелектуальною та життєвою потребою. Ця універсальна проблема постає перед освітніми системами в майбутньому, адже наші роз'єднані, розподілені за дисциплінарними галузями знання глибоко і сильно неадекватні для осягнення реальностей і проблем, які стають усе більш глобальними, трансформаційними, багатомірними, полідисциплінарними й планетарними. Через цю багатомірність стають невидимими Глобальне, Багатомірне, Складне» [1].

Ця думка теоретично обґрунтована Л. Савченко, яка вважає, що цілісний педагогічний процес полягає в «організації навчання на засадах поваги до особистості вихованця, врахування особливостей індивідуального розвитку, ставлення до нього як до свідомого відповідального суб'єкта навчально-виховної взаємодії; передбачаючи формування цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей» [6].

Процес пізнання цілісності, зазначає Т. Степанова, можна подати в такий спосіб: від сприйняття конкретного, одиничного факту, події, явища як первинного, теоретичного узагальнення, до пізнання як віднесення до групи однотипних явищ, потім абстрактного узагальнення, що встановлює взаємозв'язок об'єкта з визначеною системою, і далі – сходження від абстрактного до конкретного, матеріалізація родових і видових ознак у конкретному об'єкті [8].

Отже, у педагогічній науці розуміння навчально-виховного процесу як цілісності будується на основі єдності компонентів структури, цілей і взаємодії, навчальної, трудової, фізичної, технічної і художньо-творчої діяльності, прагнення до самоосвіти в комплексі, що передбачає системний підхід, наступність, гуманістичність, оптимізацію, розвиток і зв'язок із життям.

Учені (Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, І. Підласий, О. Савченко, В. Сластьонін та ін.) наголошують на тому, що для формування цілісності знань дітей професійна діяльність педагога повинна бути структурована відповідно до вирішення поставлених цілей, де кожен зі структур не можна розглядати як ланцюжок окремих ланок.

Таким чином, ставлення до особистості дитини в педагогічному процесі освітніх закладів забезпечується інтегрованим застосуванням наукових даних про особистість, що здобуті в таких підходах до її

вивчення, як індивідуальний, діяльнісний, системний та цілісний.

Системно-цілісного підхід виник як потреба в такому способі дослідження, який би дав можливість пояснити взаємовідношення між частинами і цілим, об'єднати в загальну систему понять розмаїття уже відомих і нових наукових фактів, встановити загальні закономірності для якісно різних класів педагогічних явищ. Сутність системно-цілісного підходу в дослідженнях полягає в тому, що досліджуване явище «зміст освіти» розглядається як цілісна система, що не зводиться до суми своїх елементів, їй притаманна структура, а властивості її елементів визначаються їх місцем у загальній структурі.

За І. Рогальською, специфіка системно-цілісного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, які її забезпечують, на виявлення розмаїття типів зв'язку складноорганізованого об'єкта та зведення їх в єдину теоретичну картину [5, с. 110].

Отже, лише забезпечуючи системно – цілісний підхід до розвитку всіх сил та здібностей дитини, її навчання та виховання на кожному ступені освіти можна досягти оптимально-позитивних результатів навчально-виховного процесу. Завдання системно-цілісного підходу в розвитку особистості розглядається як пріоритетне не тільки в українській сучасній освітній практиці, але й освітній практиці високорозвинених країн.

Так, основними ознаками зв'язків розвитку є їх системний характер, зворотність і спрямованість. Це пояснюється тим, що категорія «розвиток» невід'ємно зв'язана з поняттям «зміни», під якими розуміють «різноманітні процеси, що відбуваються з предметами, внаслідок яких стає іншим їх положення, вони втрачають або набувають якихось властивостей, перетворюються в інші предмети» [8]. При цьому розвиток трактується як складна форма змін, необхідними та достатніми характеристиками якого є їх якісний характер, зворотність та спрямованість. Як бачимо, розвиток характеризується простими і водночас фундаментальними ознаками насамперед системним характером змін, який означає, що змінюється якість. Тому у визначенні поняття «розвиток» і фіксують ознаку «якісні зміни». Крім того, розвиток характеризується неодноразовим якісним перетворенням, а певним комплексом перетворень, яким притаманна зворотність – виникнення якісно нових характеристик, яких не було раніше. І нарешті, розвиткові притаманна певна тенденція в змінах – спрямованість [8].

Сьогодні завдання системного, цілісного розвитку дитини на основі надбань дошкільного дитинства визнається педагогічної спільнотою України як одне з найважливіших. «Маємо створювати в початковій школі такі умови, щоб ті якості, вміння, здобутки дошкілля, формування яких ще не завершилося на рівні дошкільного віку, могли б повноцінно розвиватися в початковій школі й водночас сприяли б формуванню пріоритетної,

провідної діяльності, новоутворення цього віку – навчальної діяльності», – підкреслює О. Савченко, характеризуючи основні напрями реформування сучасної освіти [7, с. 5].

Системно-цілісний підхід до організації передшкільної освіти вимагає запровадження інноваційних підходів до визначення змісту, методів та форм її здійснення, підходів, що повинні будуватися на основі специфічних для цього віку видів діяльності і спрямовуватися на розвиток потреб, здібностей, суб'єктності дитини в різних сферах життєдіяльності, забезпечувати літичний перехід до навчання в школі. Тому важливою передумовою успішного вирішення завдань організації передшкільної освіти, як взаємодії між дошкільною та початковою ланками загальної освіти, що відповідає новому соціальному замовленню, фахівці вважають дотримання системності та цілісності.

Т. Степанова зазначала про необхідність розробки наскрізних програм навчання й виховання дітей 4–10 років, спрямованих на проектування цілісної спільної діяльності дитини і дорослого (мовленнєвої, навчально-пізнавальної, ігрової, комунікативної, рухової тощо), яка зорієнтована на зону найближчого розвитку дитини з урахуванням специфіки діяльності, що засвоюється. При цьому в змісті програм повинні передбачатись можливості формування мотиваційної сфери дошкільника і молодшого школяра, психічного і соціального розвитку дитини тощо [8].

Таким чином, з позицій системно-цілісного підходу передшкільну освіту слід розглядати як певну цілісність, що являє собою організовану сукупність цілей, змісту, умов, форм, методів, спрямованих на всебічний розвиток дитини. В освітньому просторі організації передшкільної освіти цілісність утворюється внаслідок тісної взаємодії і гармонійної єдності всіх видів навчально-виховної діяльності та педагогічних впливів на дітей.

Системно-цілісний підхід дає можливість виділити ціле (об'єкт вивчення) – систему освіти, і частини (предмет, що має досліджуватися) – передшкільну освіту, її організацію. Розуміння взаємозв'язку між частинами цілого допомагає забезпечує одержання ефективних якісних результатів.

Зазначені питання через їх надзвичайну значущість належать до найактуальніших питань сучасної психології й педагогіки. В основі освітнього процесу дошкільної, передшкільної та початкової освіти повинна бути загальна стратегічна для всіх його ланок ідея – забезпечення цілісного розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла книга національної освіти в Україні / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за ред. акад. В. Г. Кременя. – Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2010. – 342 с.
2. Бондар В. Дидактика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Володимир Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – С. 18.

3. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с.
4. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В. В. Ковальчук, Л. В. Моїсєєв. – 2-е вид., перероб. і доп. – Київ : ВД «Професіонал», 2004. – 208 с.
5. Рогальська І. П. Системно-цілісний підхід до соціалізації особистості в дошкільному дитинстві / І. П. Рогальська // Наука і освіта. – 2010. – № 2. – С. 110–114.
6. Савченко Л. О. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної діагностики якості освіти : дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.04 / Лариса Олексіївна Савченко. – Одеса, 2014. – 408 с
7. Савченко О. Я. Наступність і перспектива в роботі двох перших ланок освіти / О. Я. Савченко // Дошкільне виховання. – 2000. – № 11. – С. 4–5.
8. Степанова Т. М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки: методологія, теорія, практика (кінець XIX–XX століття) : монографія. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 424 с.
9. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Арабіс, 2002. – С. 610.
10. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / Валерий Александрович Якунин. – Санкт-Петербург : Полиус, 1998. – 639 с.
11. Яришева Н. Наступність у роботі дитячого садка і школи в оволодінні дітьми знаннями про природу / Н. Яришева // Дошкільне виховання. – 1973. – № 12. – С. 7–10.